

จากบรรษัทข้ามชาติตะวันตกสู่อิทธิพลจีน: การขยายตัวของ อุตสาหกรรมเกษตรกล้วย ผลกระทบและ การปรับตัวของท้องถิ่น¹

From Western to Chinese Influence: The Banana Industry Expansion, Impacts and Local Adaptability

อรรัญญา ศิริผล²

Aranya Siriphon

Received: Feb 16, 2020/ Revised: May 8, 2020/ Accepted: May 15, 2020

บทคัดย่อ

หากสำรวจการปลูกกล้วยในฐานะอุตสาหกรรมเกษตรส่งออกในอดีตถึงปัจจุบัน จะพบว่ากล้วยไม่ใช่ผลไม้เศรษฐกิจเกษตรที่ผลิตเพื่อบริโภคและส่งออกทั่วไป แต่กลับพบชุดความสัมพันธ์เชิงอำนาจผูกโยงประวัติศาสตร์การเมืองระหว่างประเทศทั่วโลก กล้วยจึงสะท้อน “ความเป็นพืชการเมือง” แห่งการล่าอาณานิคมทางเศรษฐกิจที่บรรษัทข้ามชาติตะวันตกแย่งยึดเอาประโยชน์มายาวนาน บทความนี้เริ่มความสนใจจากการปลูกกล้วยในฐานะเศรษฐกิจภาคเกษตรที่กำลังเผชิญกับอิทธิพลจีนผ่านการเคลื่อนย้ายของกลุ่มทุนจีนปลูกกล้วยหอมพันธุ์คาเวนดิช (Cavendish) ในภาคเหนือของไทยและลุ่มน้ำโขง สถานการณ์นี้ถูกตั้งคำถามจากคนท้องถิ่นต่อประเด็นผลกระทบที่เกิดขึ้นในหลายปีที่ผ่านมา บทความนี้ใช้วิธีศึกษาวิจัยเอกสารเปรียบเทียบอุตสาหกรรมเกษตรกล้วยของนักลงทุนจีนในลุ่มน้ำโขงกับกรณีศึกษา

¹ บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของรายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์ชุดโครงการวิจัยเรื่อง “อิทธิพลจีนกับผลกระทบด้านความมั่นคงทางการท่องเที่ยวและทางการเกษตรในเขตภาคเหนือของไทย” สนับสนุนโดยฝ่ายนโยบายชาติและความสัมพันธ์ข้ามชาติ (ฝ่าย 1) สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว. เดิม) และ “ศูนย์จีน-อุษาคเนย์ศึกษา” (China-Southeast Asian Studies Center – CSC) คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

² อาจารย์ประจำคณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ Faculty of Social Sciences, Chiang Mai University. E-mail: aranyas@yahoo.com

ต่างประเทศในละตินอเมริกา แคริบเบียนและแอฟริกา ซึ่งพบว่า ไม่เพียงอิทธิพลจีนกับการขยายอุตสาหกรรมกล้วยในลุ่มน้ำโขงที่กำลังสร้างผลกระทบต่อสังคมท้องถิ่นเท่านั้น แต่ประวัติศาสตร์การเมืองเรื่องกล้วยได้ชี้ให้เห็นกระบวนการกลุ่มทุนตะวันตกที่ขูดรีดแรงงานและสร้างผลกระทบต่อท้องถิ่นมายาวนาน นอกจากนี้ บทความได้ชี้ให้เห็นแนวทางการปรับตัวของเกษตรกรท้องถิ่นทวีปต่าง ๆ กับการขยายตัวของอุตสาหกรรมกล้วยกลุ่มทุนตะวันตก ขณะที่กลุ่มทุนจีนและอุตสาหกรรมกล้วยจากจีนที่ขยายตัวในไทยและลุ่มน้ำโขงปัจจุบันก็มีชุดความสัมพันธ์ทางการผลิตระหว่างทุนแรงงานและการใช้ทรัพยากรเฉพาะ รวมทั้งรูปแบบการปรับตัวของเกษตรกรไทยและในลุ่มน้ำโขงที่ขึ้นกับเงื่อนไขเชิงพื้นที่ เครือข่าย และความรู้

คำสำคัญ: อุตสาหกรรมเกษตรกล้วย, กล้วยคาเวนดิช, อิทธิพลจีน, ผลกระทบท้องถิ่น

Abstract

When exploring banana cultivars, one may employ the theoretical lens of colonial history. When we examine *Cavendish* banana-growing and related global industries, it can be seen that expansion of banana production has not just simply been based only on processing in the fruit economy, but also reflects the political economy of banana cultivation. This termed “economic imperialism”, applies to centuries of western multinational companies acquisitions, supported by western nation- states. This article explores *Cavendish* banana plantations which have expanded recently from China into the Mekong region. By applying documented research for comparison, the article found that the recent banana plantations belonging to Chinese investors are both similar and unique in production systems and the relationship of investors, laborers and resource usages. It also reveals the significant impact of Chinese investors on localities and that it is similar to the impact of western investors.

Keywords: Banana Industry, Cavendish, Chinese Influence, Local Impacts

กล้วย โดยเฉพาะกล้วยหอมพันธุ์คาเวนดิช (Cavendish) ไม่ใช่เป็นเพียงการผลิตผลไม้เพื่อส่งออกตอบสนองการบริโภคเท่านั้น แต่หากสำรวจปรากฏการณ์การปลูกกล้วย และอุตสาหกรรมส่งออกกล้วยในอดีตถึงปัจจุบันกลับพบชุดความสัมพันธ์ผูกโยงกับประวัติศาสตร์ ปมปัญหาระหว่างประเทศ กลายเป็นปัญหาธุรกิจเกษตรเพื่อส่งออกและการบริโภคอาหารของโลก ในทางการเมือง กล้วยยังเป็นภาพสะท้อน “พืชการเมือง” ชนิดหนึ่งที่บริษัทข้ามชาติจากประเทศพัฒนาแล้วแย่งยึดเอาประโยชน์ทางเศรษฐกิจ แต่ทั้งปัญหาสังคม การทุจริตเอาเปรียบแรงงานและการทำลายทรัพยากรธรรมชาติสิ่งแวดล้อมเอาไว้ในประเทศกำลังพัฒนา อีกทั้งยังสะท้อนนัยสำคัญการล่าอาณานิคมทางเศรษฐกิจ การไร้ความเป็นธรรมในตลาดการค้าโลกและกระบวนการโลกาภิวัตน์ทางเศรษฐกิจการเกษตรอีกด้วย

บทความนี้ ให้ความสนใจการปลูกกล้วยในฐานะเศรษฐกิจเกษตรที่กำลังเผชิญหน้ากับอิทธิพลเงินผ่านการเคลื่อนย้ายของกลุ่มทุนจีนขนาดกลางจากเมืองใหญ่ในจีนที่นำเงินมาลงทุนในแปลงเกษตรเชิงเดี่ยวปลูกกล้วยหอมพันธุ์คาเวนดิชในภาคเหนือไทยและในประเทศลุ่มน้ำโขง จากจุดเริ่มต้นดังกล่าว ผู้เขียนพบว่าปรากฏการณ์ข้างต้นไม่เพียงเกิดขึ้นในกลุ่มน้ำโขงเท่านั้น แต่ยังเกิดขึ้นดาด้านทั่วโลกและมีประวัติศาสตร์ยาวนานที่ไม่เพียงพบในกลุ่มทุนจีนเท่านั้น แต่ยังพบกลุ่มบริษัทข้ามชาติตะวันตกที่สร้างผลกระทบในท้องถิ่นในประเทศกำลังพัฒนาทั่วโลก

บทความนี้ใช้วิธีศึกษาวิจัยเอกสาร โดยศึกษาผลงานนักวิชาการในโลกตะวันตกและประเทศไทย ทบทวนงานที่เกี่ยวข้องเพื่อศึกษาเปรียบเทียบอุตสาหกรรมปลูกกล้วยในประเทศต่าง ๆ นำกรณีศึกษาจากนักลงทุนตะวันตกในแถบละตินอเมริกา แคริบเบียน แอฟริกาเปรียบเทียบกับกรณีศึกษานักลงทุนจีนที่เคลื่อนย้ายการปลูกกล้วยจากจีนสู่ลุ่มน้ำโขง ตรวจสอบระบบการผลิตพืชเชิงเดี่ยวแปลงใหญ่ในสายพานอุตสาหกรรม ชุดความสัมพันธ์ทางการผลิตและพิจารณาผลกระทบที่เกิดขึ้นต่อเกษตรกรท้องถิ่นและการจัดการปัญหาเชิงเปรียบเทียบ บทความนี้เสนอว่า การขยายอุตสาหกรรมกล้วยของนักลงทุนจีนในไทยและลุ่มน้ำโขงปัจจุบันสร้างผลกระทบต่อสังคมลุ่มน้ำโขงไม่แตกต่างไปจากหน้าประวัติศาสตร์การเมืองเรื่องกล้วยของกลุ่มทุนตะวันตก ขณะที่การปรับตัวของเกษตรกรท้องถิ่นในทวีปต่าง ๆ และเกษตรกรไทยก็มีรูปแบบการรับมืออย่างหลากหลาย

บทความแบ่งเป็น 2 ส่วน ส่วนแรก นำเสนอประเด็นเศรษฐศาสตร์การเมืองว่าด้วยการทุจริตแรงงานและผลกระทบต่อสังคมและสิ่งแวดล้อมผ่านชุดความสัมพันธ์

ทางการผลิต ใช้ข้อมูลประวัติศาสตร์อุตสาหกรรมการผลิตกล้วยเพื่อการส่งออกของ บริษัทข้ามชาติตะวันตกในแถบละตินอเมริกา แคริบเบียน แอฟริกา ส่วนที่สอง นำเสนออุตสาหกรรมการผลิตกล้วยในจีนและปัญหาที่เกิดขึ้นในจีนจนขยายตัวเข้าสู่ลุ่มน้ำโขง จากนั้น พิจารณาเปรียบเทียบและนำเสนอรูปแบบการรับมือของท้องถิ่น ในเชิงเปรียบเทียบ

อุตสาหกรรมเกษตรกล้วย ประวัติศาสตร์และระบบการผลิตในต่างประเทศ

กล้วยเป็นพืชอันดับสี่ในรายชื่อพืชอาหารโลก และเป็นกลุ่มผลไม้อันดับหนึ่งในอุตสาหกรรมเกษตรส่งออก กล้วยที่ปลูกทั่วไปอันที่จริงมีมากกว่า 300 สายพันธุ์ แต่สำหรับอุตสาหกรรมส่งออกมักปลูก “กล้วยหอมทอง” เช่น สายพันธุ์กรอส มิเชล (Gros Michel) ต่อมาเมื่อเกิดโรคระบาด จึงเกิดสายพันธุ์คาเวนดิช (Cavendish) กล้วยหอมเขียวที่ปลูกเพื่อการค้าระหว่างประเทศในช่วงต่อมา

กล้วยปลูกได้เฉพาะเขตโซนร้อน (Tropical zone) เท่านั้น ทำให้พื้นที่ปลูกกล้วยส่วนใหญ่จึงอยู่ในละตินอเมริกา แคริบเบียน แอฟริกา แปซิฟิก ที่ปลูกเพื่อส่งออกไปยังทวีปอเมริกาเหนือและยุโรป ระบบการผลิตในอุตสาหกรรมกล้วยระดับโลกมีสองระบบหลักคือ ระบบพืชเชิงเดี่ยวแปลงใหญ่ (Monoculture and Plantation) โดยบริษัท กับระบบเกษตรกรรมรายย่อยครัวเรือน (Small-holding farmers) ทั้งสองระบบแตกต่างกันในแง่ขนาดเพาะปลูก การใช้แรงงาน ระบบสิทธิในที่ดิน และองค์กรดูแลธุรกิจช่วยประสานระบบการผลิต ขนส่งและการตลาด (Welch, 1996; McCracken, 1998)

ระบบการผลิตเชิงเดี่ยวแปลงใหญ่โดยบริษัท ส่วนใหญ่เกิดขึ้นแถบละตินอเมริกา เป็นอุตสาหกรรมเกษตรเพื่อส่งออกโดยเฉพาะ ขนาดแปลงตั้งแต่ 20 - 100 ตารางกิโลเมตร (5,000 -25,000 ไร่) ต้องการการลงทุนสูงในโครงสร้างพื้นฐานและเทคโนโลยีการจัดการ เช่น ถนน ทางรถไฟ ระบบแหล่งน้ำ การระบายน้ำ สายเคเบิลไฟฟ้า รางส่ง ระบบบรรจุหีบห่อ วิธีการผลิตเช่นนี้ต้องใช้ปัจจัยการผลิตเข้มข้น (ปุ๋ยเคมีและสารเคมีกำจัดศัตรูพืช ยาฆ่าแมลง พลาสติก เชือก ฯลฯ) เพื่อรักษาผลผลิตต่อพื้นที่ปลูกให้ได้สูงที่สุด โดยคาดการณ์ผลผลิตอย่างน้อย 50-80 ตัน/1 เฮกเตอร์ (2.53 ไร่) Wiley (2008) เรียกขานนี้ว่า อาณาจักรกล้วย (Banana Empire) มีประวัติศาสตร์ย้อนกลับไปได้ตั้งแต่ทศวรรษ 1880 ที่บริษัท Boston Fruit ของสหรัฐอเมริกา รวมกลุ่มตั้งบริษัทข้ามชาติ United Fruit แสวงหาที่ดินแปลงใหญ่เพื่อ

เพาะปลูก สร้างทางรถไฟจัดการระบบขนส่งไปท่าเรือและจัดหาลาดส่งกลับไปขายในสหรัฐอเมริกาเหนือ นับแต่นั้นมา อุตสาหกรรมกล้วยในละตินอเมริกาถูกควบคุมโดยบริษัทข้ามชาติอย่าง United Fruit และรายอื่น ๆ ตามมา เช่น Del Monte, Dole, และ Chiquita บริษัทเหล่านี้เริ่มต้นจากการแสวงหาที่ดินเพื่อเพาะปลูกเป็นเป้าหมายแรก จากนั้นประสานรัฐท้องถิ่น จัดการถางป่า สร้างระบบเทคนิคจัดการน้ำ ระบายน้ำ การจัดการแรงงานและการขนส่งที่เริ่มจากที่ดิน เส้นทางรถไฟและเรือเพื่อส่งไปตลาดปลายทางในทวีปอเมริกาเหนือ

ระบบเกษตรแบบครัวเรือน พบในกลุ่มแถบแคริบเบียนและในบางประเทศของละตินอเมริกา เช่น เอกวาดอร์ โคลัมเบีย และเปรู มีลักษณะแตกต่างจากระบบผลิตแปลงใหญ่ เพราะเกษตรกรรายย่อยปลูกในที่ดินตนเอง ใช้วิธีผลิตที่ยั่งยืนมากกว่า ใช้แรงงานครัวเรือนและยังรวมตัวเป็นกลุ่ม เรียกว่า “สมาคมผู้ปลูกกล้วย” (Banana Growers Associations - BGAs) ที่เป็นสถาบันกลางช่วยเหลือเรื่องตลาด รับซื้อผลผลิตโดยตรงจากสมาชิก ช่วยจัดการเรื่องขนส่งและจัดหาปัจจัยการผลิตให้ เช่น สารกำจัดศัตรูพืช ปุ๋ยและปัจจัยการผลิตอื่น ๆ โดยเกษตรกรสามารถซื้อได้จากสมาคมภายใต้ระบบเครดิตและหักค่าใช้จ่ายหลังได้รับรายได้จากการขายผลผลิตแล้ว ระบบนี้ผลิตได้ประมาณ 8-20 ตัน/ 1 เฮกเตอร์ (2.53 ไร่) อย่างไรก็ตาม เกษตรกรรายย่อยผู้ปลูกกล้วยในแคริบเบียนก็ประสบปัญหาความไม่แน่นอนเรื่องอากาศ โรคระบาดและราคาตลาดที่ไม่สามารถควบคุมได้ แม้จะต้องเผชิญกับเงื่อนไขภายนอกที่ควบคุมไม่ได้ แต่กล้วยภายใต้ระบบนี้ก็ยังเป็นรายได้หลักที่เกษตรกรทำมาหากินมีรายได้ตลอดปี (Welch, 1996)

กล้วยกับการเป็นพืชการเมือง: บริษัทข้ามชาติกับการเมืองระหว่างประเทศ

บริษัทข้ามชาติน้อย 4 บริษัทที่เกี่ยวข้องกับธุรกิจกล้วยมายาวนาน ได้แก่ Chiquita, Dole และ Del Monte จากสหรัฐฯ บริษัท Fyffes จากไอร์แลนด์ และบริษัทในประเทศ เช่น Noboa หรือ Bonita จากเอกวาดอร์ที่ครองตลาดกว่า 90% ของการค้ากล้วยระหว่างประเทศ

กล้วยจากประเทศผู้ส่งออกหลักในละตินอเมริกา (เอกวาดอร์ คอสตาริกา กัวเตมาลา ฮอนดูรัส ปานามา บราซิล เม็กซิโก นิการากัว เวเนซุเอลา และเปรู) ถูกเรียกว่า กล้วยดอลลาร์ (Dollar bananas) เพราะส่งออกไปยังทวีปอเมริกาเหนือและผลิตโดยบริษัทข้ามชาติจากสหรัฐฯ ขณะที่ประเทศในทวีปแอฟริกา แคริบเบียนและ

แปซิฟิก (โอเวอร์ โคสต์ แคมารูน เซนต์ลูเชีย จาไมกา เบลีส เซนต์วินเซนต์และเกรนาดีนส์ โดมินีกัน สุรินัม เกรนาดา โซมาเลีย กาบูเวอร์ดี และมาดากัสการ์) ถูกเรียกว่ากล้วยแอฟริกัน แคริบเบียนและแปซิฟิก (African Caribbean and Pacific- หรือ ACP bananas) เพราะส่งออกไปยังทวีปยุโรปเป็นหลัก ด้านหนึ่ง ประวัติศาสตร์อาณานิคมมีอิทธิพลต่อเส้นทางประเทศผู้รับซื้อและการสร้างข้อตกลงทางการค้า เช่น กล้วยจากประเทศสุรินัมหรือเบลีสไม่ส่งออกไปยังทวีปอเมริกาเหนือ เพราะทั้งสองประเทศเคยตกเป็นอาณานิคมของยุโรป (McCracken, 1998)

บริษัทข้ามชาติจากสหรัฐฯ และยุโรปลงทุนอุตสาหกรรมกล้วยเพื่อส่งออกในละตินอเมริกาและแอฟริกายาวนาน เกี่ยวโยงกับอิทธิพลการเมืองระหว่างประเทศและมรดกตกทอดอาณานิคม เช่น บริษัท United Fruit ของสหรัฐฯ มักหาโอกาสลงทุนในที่ดินที่ใหม่เพื่อทำแปลงสวนกล้วยขนาดใหญ่ เมื่อไปถึงก็ใช้อิทธิพลทางการเมืองเพื่อให้ได้ที่ดินตามเป้าหมาย Kepner และ Soothill (1935) อธิบายการล่าอาณานิคมทางเศรษฐกิจที่บริษัทข้ามชาติสหรัฐฯ เข้าไปในละตินอเมริกา ผูกขาดการค้ากล้วยในภูมิภาคผ่านการใช้เจ้าหน้าที่และหน่วยงานรัฐของสหรัฐฯ แทรกแซงการเมืองในประเทศให้ตอบสนองผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจของตน ในฮอนดูรัสพบว่ากว่า 60 ปีที่สหรัฐฯ ครอบครองพื้นที่ปลูกกล้วยเพื่อป้อนตลาดสหรัฐฯ บริษัทข้ามชาติหลัก นายทุนบริษัทผลไม้อื่น ๆ และรัฐบาลสหรัฐฯ โดยหน่วยงาน CIA ต่างสนับสนุนรัฐบาลเผด็จการทหารที่รับใช้จักรวรรดินิยมสหรัฐฯ มาตลอดตั้งแต่ต้นศตวรรษที่ 20 ประเทศฮอนดูรัสจึงกลายเป็นที่มาของคำว่า “สาธารณรัฐกล้วย” (Banana Republic) จนกระทั่งปี 2005 รัฐบาลพลเรือนเริ่มพยายามลดทอนอิทธิพลของสหรัฐฯ แต่ในที่สุดก็ถูกทหารยึดอำนาจอีกครั้งในปี 2009 ภายใต้การสนับสนุนของสหรัฐฯ เช่นเคย

ตัวอย่างของคอสตาริกาเกิดขึ้นในทศวรรษ 1880 เมื่อบริษัท United Fruit ของสหรัฐฯ ได้พื้นที่ขนาดใหญ่ในประเทศแถบละตินอเมริกามาหลายสิบปี จนทศวรรษ 1960 รัฐบาลคอสตาริกาเริ่มกังวลกับการขยายตัวของสวนกล้วยและโรคระบาดตายพราย (Panama Disease) รวมทั้งการใช้พื้นที่ป่าเขตร้อนอย่างไม่สนใจ รัฐบาลคอสตาริกาแก้ปัญหาด้วยการสร้างคู่แข่ง นำบริษัท Standard Fruit (หรือ Dole ปัจจุบัน) เข้ามา แต่ปัญหาอื่นก็ตามมา เมื่อบริษัทเหล่านี้ใช้ยาฆ่าแมลงสารเคมี ยาฆ่าเชื้อราอย่างเข้มข้นไม่แตกต่างกัน ช่วงหลังทศวรรษ 1970 บริษัท Dole, Chiquita, และ Del Monte จากสหรัฐฯ เข้ามาผลิตกล้วยเพื่อส่งออกขยายพื้นที่ปลูก

อย่างกว้างขวาง พร้อม ๆ กับรัฐบาลในประเทศก็เปลี่ยนนโยบายหันมาสนับสนุน เช่น Luis Alberto Monge ประธานาธิบดีของคอสตาริกาออกพระราชกฤษฎีกาเพิ่มพื้นที่การปลูกกล้วยในประเทศจนเกิดปรากฏการณ์ “การขยายตัวของกล้วยที่ไร้การควบคุม” (Uncontrolled banana expansion) เปิดให้บริษัทในและต่างประเทศใช้พื้นที่ป่าเขตร้อนทำการเกษตรส่งออกเพิ่มมูลค่าทางเศรษฐกิจให้แก่ประเทศคอสตาริกา ดังข้อมูลปี 1997 พบการส่งออกเกษตรสูงถึง 59% ของมูลค่าการส่งออกทั้งหมดและกล้วยส่งออกมากกว่า 1,044 ล้านตัน/ปีไปยังสหรัฐฯ แต่เศรษฐกิจเติบโตกลับต้องแลกมาด้วยการสูญเสียพื้นที่ป่าเขตร้อนขนาดใหญ่ (Committee on Commodity Problems, 1999 อ้างใน Worobetz, 2000)

ในแถบทะเลแคริบเบียน อุตสาหกรรมส่งออกกล้วยอาจจะมีทิศทางดีกว่าเขตละตินอเมริกา เพราะรูปแบบการผลิตอยู่บนพื้นฐานระบบเกษตรกรรายย่อย ประวัติศาสตร์กว่า 50 ปีของแปลงกล้วยในแคริบเบียนได้รับการพัฒนาโดยชาวอังกฤษ กล้วยกลายเป็นเศรษฐกิจหลักของแถบแคริบเบียนและเกิดการจ้างงานในประเทศ เช่น 50% ของประชากรในหมู่เกาะบริติชวินด์เวิร์ดมีงานทำเพิ่มขึ้นถือเป็น 50% ของรายได้เพื่อการส่งออกของประเทศนี้ อย่างไรก็ตาม ในช่วง 20 ปีให้หลังเกษตรกรรายย่อยผู้ปลูกกล้วยในหมู่เกาะบริติชวินด์เวิร์ดลดลงมาจาก 27,000 คน เหลือเพียง 3,500 คน ส่วนหนึ่งเป็นผลจากต้นทุนการผลิตต่อไร่สูงขึ้น ขณะที่ราคากล้วยในแหล่งผลิตละตินอเมริกาท่ำกว่าความเป็นจริงมาก อีกทั้งปัญหาการลดภาษีนำเข้ากล้วยจากละตินอเมริกาของสหภาพยุโรปในปี 2009 (ภายใต้ระบบตลาดเดียวของสหภาพยุโรป) ทำให้กล้วยราคาถูกลงจากละตินอเมริกาเข้าไปตีตลาดยุโรปได้มากขึ้น เงื่อนไขเหล่านี้ทำให้เกษตรกรรายย่อยแถบแคริบเบียนไม่สามารถแข่งขันกับกล้วยจากบริษัทที่ผลิตในละตินอเมริกาได้

ขณะที่แถบแอฟริกา แม้จะปลูกกล้วยจำนวนมาก แต่การส่งออกกลับน้อย เช่น กาบูเวอร์ดีส่งออกเพียง 3.1 % ของตลาดโลกไปยังยุโรป ฝรั่งเศสและอังกฤษ ปลายทศวรรษ 1980 ไวอริ โคสต์เคยมีเกษตรกรรายย่อยปลูกกล้วยจำนวนมาก แต่ภายหลังการแปรรูปตลาดของรัฐบาลและหลังสหภาพยุโรปทำข้อตกลงการค้าและข้อตกลงเงินจาก WTO ปี 2009 ลดภาษีนำเข้ากล้วยจากกลุ่มประเทศ non-ACP ส่งผลให้ผู้ผลิตกล้วยในแอฟริกา แคริบเบียน และแปซิฟิกได้รับผลกระทบในการแข่งขันกับกล้วยส่งออกราคาถูกจากละตินอเมริกาซึ่งปลูกเป็นแปลงใหญ่โดยบริษัทจากสหรัฐฯ ทำให้เกษตรกรรายย่อยในแอฟริกาตกลงทันที ดังนั้น ทศวรรษ 1990

การผลิตกล้วยในแอฟริกาตะวันตกจึงถูกเปลี่ยนมือจากเกษตรกรรายย่อยไปสู่บริษัทข้ามชาติอย่าง Dole และ Del Monte มีบางประเทศในแอฟริกา เช่น แคมารูน ไชวอว์ โคสต์ กานาและแคเมารูนที่เกษตรกรรายย่อยยังพออยู่ได้ ด้วยการเข้าร่วมโครงการนำร่องของสหภาพยุโรปที่ให้ทุนสนับสนุนเพิ่มประสิทธิภาพการแข่งขันและปรับปรุงคุณภาพสิ่งแวดล้อมในอุตสาหกรรมผลิตกล้วย แต่ก็มียูกันดาและแคเมารูนเท่านั้นที่ประสบความสำเร็จพัฒนากล้วยส่งออกตามมาตรฐานการค้าที่เป็นธรรมไปยังตลาดยุโรปได้

อุตสาหกรรมเกษตรกล้วย: จากบริษัทข้ามชาติตะวันตกสู่นักลงทุนจีน

จีนไม่ใช่ผู้ส่งออกกล้วยหลักรายใหญ่ของโลก (เอกวาดอร์ พิลิปปินส์ โคลัมเบีย คือ ผู้ส่งออกหลักใหญ่ของโลก (Workman, 2020)) แต่จีนถือเป็นผู้ผลิตกล้วยรายใหญ่อันดับสองของโลกในปริมาณ 11 ล้านตัน/ปี รองจากอินเดียที่ผลิตได้ 29 ล้านตัน/ปี (จากค่าเฉลี่ยในปี 2010 และปี 2017)³ ทั้งสองประเทศนี้ผลิตกล้วยเพื่อรองรับตลาดผู้บริโภคในประเทศมากกว่าส่งออก

กล้วยในจีนขยายตัวในทศวรรษ 1980 เริ่มจากปลูกกล้วยหอมเขียวคาเวนดิชในพื้นที่แรก ๆ บริเวณมณฑลกว่างตุง ต่อมาเกิดโรคเชื้อรา (Fusarium) ระบาดจึงขยายไปเกาะไหหลำ กว่างซี ยูนนาน ดังนั้น พื้นที่ปลูกหลักในจีนจึงอยู่ใน 5 มณฑลเขตร้อน คือ มณฑลกว่างตุง กว่างซี เกาะไหหลำ ยูนนาน และฟุเจี้ยน โดยแบ่งเป็น 3 โซนการผลิต คือ *โซนตอนเหนือ* (ยูนนาน กว่างตุง กว่างซี) เก็บเกี่ยวเดือนตุลาคมและกุมภาพันธ์ เรียกว่า กล้วยฤดูใบไม้ร่วงและฤดูหนาวเพื่อขายช่วงปีใหม่และเทศกาลฤดูใบไม้ผลิของจีน *โซนตอนกลาง* (เกาะไหหลำตอนเหนือ กว่างตุง ฟุเจี้ยน) เก็บเกี่ยวช่วงมิถุนายนและตุลาคม มักเรียกว่ากล้วย Zheng Zao (มาจาก Zhengyue หมายถึงผลิตเดือนแรกของฤดูใบไม้ผลิ) รองรับตลาดเทศกาลบะจ่าง (Dragon Boat Festival) ไหว้พระจันทร์และวันชาติจีน และ *โซนใต้/ตะวันตกเฉียงใต้ของเกาะไหหลำ* เก็บเกี่ยวเดือนมีนาคมถึงกลางเดือนมิถุนายน เรียกว่า กล้วยนอกฤดู เพราะเก็บเกี่ยวช่วงเวลาแตกต่างจากโซนอื่น (Farquhar, 2012)

³ โปรดดูข้อมูลเพิ่มเติมที่ <http://www.fao.org/economic/est/est-commodities/bananas/bananafacts/en/#.XQS-hYgzblU> (สืบค้นเมื่อ 5 มิถุนายน พ.ศ. 2562)

ในปี 2010 พบว่า พื้นที่การผลิตกล้วยรวมมี 413,000 เฮกเตอร์ (1.03 ล้านไร่) ได้ผลผลิต 9.85 ล้านตัน แต่เพราะอุตสาหกรรมเกษตรกล้วยมีความไม่แน่นอนจากปัญหาภัยธรรมชาติ (ไม่ว่า โรคศัตรูพืช พายุ และน้ำค้าง) และราคาลดลง (ที่มาจาก การเก็งกำไรและการปล่อยข่าวลือ) ส่งผลให้ปี 2011 พื้นที่เพาะปลูกลดลงเหลือ 370,000 เฮกเตอร์ (936,000 ไร่) ได้ผลผลิต 8 ล้านตัน ขณะที่ความต้องการบริโภคกล้วยในจีนกลับสูงขึ้นทุกปี ในปี 2014 ต้องการบริโภคถึง 12.9 ล้านตันและต่อเนื่องปี 2015 ที่ต้องการบริโภค 12.3 ล้านตัน แต่ผลิตได้เพียง 11.7 ล้านตันในปี 2014 และ 10.8 ล้านตันในปี 2015 สถานการณ์เช่นนี้จึงเริ่มเป็นเงื่อนไขหลักที่นักลงทุนจีนมองหาพื้นที่ปลูกกล้วยใหม่ๆ รองรับตลาดบริโภคกล้วยจีนที่สูงขึ้น

ตารางที่ 1 แสดงการผลิตและการบริโภคกล้วยของจีนในช่วง 2006-2015

Chinese banana market

In tons	Hectares	Yield/T	Production	% yoy	Import	% yoy	Consumption	P/C	Imp/Cons
2015 (f)	-		10,850,000	-8%	1,465,318	30%	12,315,318	9.07	12%
2014	-		11,790,000	-2%	1,127,168	119%	12,917,168	9.52	9%
2013	-	29.0	12,080,000	11%	514,784	-18%	12,594,784	9.28	4%
2012	412800	26.3	10,845,265	1%	626,060	-24%	11,471,325	8.45	5%
2011	403257	26.5	10,705,740	50%	818,379	111%	11,524,119	8.49	7%
2006	295800	24.1	7,115,277		387,800		7,503,077	5.53	5%

Source: hktcdc.com/FAO/Eurostat/

รูปแบบการผลิตและการจัดการอุตสาหกรรมกล้วยในจีน

Farquhar (2012) พบรูปแบบการผลิตกล้วยในจีน 3 รูปแบบหลัก คือ

แบบแรก การผลิตแปลงใหญ่โดยบริษัท ยังถือว่าไม่มากนักในจีน เริ่มมาตั้งแต่ทศวรรษ 1980 เป็นกลุ่มบริษัทที่แปลงใหญ่ปลูกซ้ำในพื้นที่เดิมต่อเนื่องยาวนาน มีระบบการจัดการที่ใช้มาตั้งแต่ทศวรรษ 1980 มีโรงงานบรรจุกล่อง สายเคเบิลจากสวนสู่โรงงาน มีระบบจัดการน้ำ เทคโนโลยีระบายน้ำและให้ปุ๋ยจากบิ๊มผ่านคอมพิวเตอร์ มีทีมการจัดการและใช้ความรู้ร่วมมือกับสถาบันการศึกษาเพื่อปรับปรุงคุณภาพ บางบริษัทถูกเรียกว่า “บริษัทมังกร” (Dragon Companies) หมายถึงสามารถสร้างชื่อเสียงประสบความสำเร็จมีรายได้ต่อเนื่อง แบบแรกนี้ มีเจ้าหน้าที่ ผู้จัดการดูแล มีอาคารสถานที่ แต่ก็พบว่า จ้างแรงงานไม่มากและมักเลือกใช้ระบบเหมาช่วง (Sub-

contract) เช่น จ้างผู้จัดการ จ้างคู่แรงงานสามีภรรยา (Worker couples) ที่มีประสบการณ์ดูแลสวนเพื่อลดต้นทุนจ้างพนักงานประจำ

แบบที่สอง การผลิตกล้วยแบบผู้ประกอบการรายย่อยเคลื่อนที่ ถือเป็นกลุ่มหลักปลูกกล้วยในจีนที่เมื่อระบบเศรษฐกิจการเมืองจีนเปิดมากขึ้นหลังทศวรรษ 1980 ประกอบกับมีทุนมากขึ้นจึงเริ่มสร้างระบบจัดการและทำสวนกล้วยในเวลาต่อมา รูปแบบนี้ ขนาดสวนมีตั้งแต่ 3-5 เฮกเตอร์ (6 -12 ไร่) ขึ้นกับการเช่าที่ดินและทุน ผู้ปลูกอาจเป็นเกษตรกรเจ้าของที่ดินหรือนักลงทุนเช่าที่ดินที่เช่าจาก “คณะกรรมการชุมชน” ในชนบท หรือเป็นผู้ประกอบการจากอาชีพอื่น เช่น นักธุรกิจเห็นโอกาสจากตลาด นักวิชาการเข้าสู่การธุรกิจ โดยมีเครือข่ายท้องถิ่นจัดหาที่ดินให้ บางกรณีอาจมีที่ดินและให้นักลงทุนสนับสนุนทุนให้ ระบบนี้ ไม่ว่าผลิตโดยเกษตรกร นักธุรกิจ หรือผู้ประกอบการมือใหม่มีแผนการผลิตระยะสั้นเพียง 1-3 ปีเท่านั้น ใช้ระบบจัดการผลิตแบบเหมาช่วงตลอดกระบวนการ เช่น จ้างกลุ่มคู่สามีภรรยาผู้มีประสบการณ์เป็น “ผู้จัดการ” ตั้งแต่เริ่มปลูกจนได้ผลผลิต มีทีมแรงงานพร้อมทำงานช่วงเก็บเกี่ยวและเอเยนต์ท้องถิ่นรับผลผลิตส่งถึงตลาด

รูปแบบนี้เองเป็นกลุ่มที่ขยายออกไปสู่ประเทศเพื่อนบ้านมากขึ้น เพราะต้นทุนแรงงานและที่ดินต่ำกว่า ความน่าสนใจของรูปแบบนี้ยังวางอยู่บนระบบสิทธิที่ดินในจีน ซึ่งหลักการทั่วไป สิทธิในที่ดินทั้งหมดเป็นของรัฐ (ในชนบทคือของ “รวมหมู่” ที่ดูแลโดยคณะกรรมการชุมชน) ประชาชนมีเพียง “สิทธิการใช้” ในที่ดินที่ได้รับการจัดสรรจากรัฐผ่านคณะกรรมการชุมชนแต่ละแห่ง (Tejapira, 2019: 65-91) กรณีสวนกล้วยรูปแบบนี้ หากผู้ลงทุนหรือผู้ประกอบการมองหาการเช่าที่ดินจะต้องไปเช่าที่ดินจากคณะกรรมการชุมชนท้องถิ่นนั้น ๆ โดยต้องจ่ายค่าเช่าล่วงหน้ารายปีเงินที่ได้จากการเช่า หากไม่ไหลเข้ากระเป๋าส่วนตัวของกรรมการฯ ก็มักกลับไปสู่ชุมชนเพื่อใช้พัฒนาหมู่บ้าน ที่ผ่านมามีนักธุรกิจจำนวนมากเช่าที่ดินเพื่อเพาะปลูก 1-3 ปีซึ่งมีผลต่อการจัดการที่ดินระยะยาว เพราะบางคนเช่าที่ดินเพาะปลูกรายปีแต่อาจตัดสินใจย้ายไป ทั้งนี้ ขึ้นอยู่กับเงื่อนไขที่เผชิญ เช่น การต่อสัญญาเช่า ราคาตลาด เป็นต้น

แบบที่สาม เกษตรกรรายย่อยครัวเรือน ผลิตบนที่ดินของตัวเองที่ได้รับการจัดสรรจากคณะกรรมการชุมชนรายละ 4-5 ไร่หรือน้อยกว่านั้นตามระบบการจัดสรรที่ดินของรัฐบาลจีน เกษตรกรบางรายปลูกกล้วยเพื่อขายในตลาดท้องถิ่น

ส่วนมากปลูกผสมผสานกับผักและพืชอาหารที่ใช้ในครัวเรือน บางรายปลูกผสมกับพืชเงินสดอื่น ๆ เช่น มะละกอ แตงโมสลับกับกล้วยระหว่างแปลง แรงงานทั้งหมดใช้แรงงานครัวเรือน อาจได้รับการสนับสนุนจากกลุ่มบริษัทแปลงใหญ่บ้าง ขณะที่ระบบการจัดการแปลงและขนส่งไม่แตกต่างไปจากสองแบบข้างต้น ที่อาศัยแรงงานทักษะเฉพาะทำงาน

ระบบการจัดการแรงงานในอุตสาหกรรมกล้วยจีน

ความน่าสนใจของอุตสาหกรรมกล้วยจีน คือ ระบบจัดการแรงงานแบบ “รับเหมาช่วง” เป็นรูปแบบที่พบในการผลิตและจัดการอุตสาหกรรมกล้วยทั้ง 3 ระบบ Farquhar (2012) พบว่า เจ้าของแปลงสวนต่างพึ่งพาการจัดการแรงงานแบบรับเหมาช่วงเป็นหลักที่จ้างคนทำงานทักษะเฉพาะตั้งแต่เริ่มผลิตจนถึงขนส่งสู่ตลาด โดยมีทีมเฉพาะดังนี้

กลุ่มคู่แรงงานสามีภรรยา (Worker couples) ผู้ดูแลแปลงผลิต หมายถึง กลุ่มสามีภรรยาที่แต่งงานและอาจมีลูกช่วยทำงานเช่นสัญญาับเจ้าของสวนหรือผู้ประกอบการ หน้าที่หลัก คือ ดูแลสวนให้ได้ผลผลิตมากที่สุด ในแต่ละวันคู่สามีภรรยาซึ่งพักในสวน ทำงานอย่างใกล้ชิด มีชั่วโมงทำงาน 8 ชั่วโมงต่อวันและรายงานผลให้เจ้าของสวนอย่างต่อเนื่อง มีรายได้มาจาก 2 ส่วน *ส่วนแรก* คือ ค่าจ้างตามทักษะ เช่นสัญญารายปีประมาณ 48,000 หยวน/ 2 คน/ปี) *ส่วนที่สอง* มาจากเงินตามจำนวนกิโลกรัมที่ได้ในแต่ละฤดูเก็บเกี่ยว ส่วนใหญ่ 4 หยวน (20 บาท)/ 10 กิโลกรัม การจ่ายค่าจ้าง คู่สามีภรรยาจะได้เงินล่วงหน้าตลอดทั้งปี จากนั้นหลังเก็บเกี่ยว เมื่อรู้จำนวนกิโลกรัมที่ได้ก็จะนำมาหักเงินที่จ่ายล่วงหน้าหรือจ่ายส่วนที่เหลือทั้งหมด ส่วนใหญ่ผู้ประกอบการเงินมักจ้างคู่สามีภรรยาที่มาจากต่างถิ่น เพราะมีแรงจูงใจทำงานหนัก แรงงานกลุ่มนี้ยังแบ่งปันความเสี่ยงกับผู้ประกอบการที่จะได้เงินมากหรือน้อยขึ้นอยู่กับผลผลิตที่เก็บเกี่ยวได้ แต่ขณะเดียวกันก็ได้รับค่าจ้างตามทักษะชำนาญการด้วย

ทีมแรงงาน ผู้ประกอบการเงินอาจจ้างแรงงานท้องถิ่นทำงานเฉพาะเพื่อตั้งสวน เช่น การขุดดิน ตั้งร่อง เป็นต้น แต่ปกติแล้ว ทีมแรงงานในการผลิตกล้วยประกอบด้วย

1) **ทีมแบกหาม (Porter)** แบกหามกล้วยจากแปลงสู่แหล่งล่าง มีสมาชิกทั้งหญิงชาย 10-13 คน ส่วนใหญ่เป็นแรงงานย้ายถิ่นชั่วคราวจากเมืองอื่นมาทำงานทำช่วงฤดูเก็บเกี่ยว ทีมนี้อาจรู้จักกับเกษตรกรหรือมองหาเครือข่ายงานที่มีประจำทุกปี กลุ่มนี้ต้องแบกหามกล้วยหนักกว่า 20 กิโลกรัมเดินระยะไกลจากสวนสู่แหล่งล่าง มีค่าจ้างประมาณ 3 หยวน/20 กิโลกรัม ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับความเร็วในการเดิน ระยะทาง และชั่วโมงทำงานแต่ละวัน

2) **ทีมเอเยนต์ (ท้องถิ่น) (Local Agent)** หมายถึง เอเยนต์ที่ถูกจ้างโดยผู้รับซื้อ (Buyers) จากทั่วประเทศจีน ติดต่อรับคำสั่งซื้อให้หาผลไม้และให้คำแนะนำการบรรจุและจัดส่งโดยรถบรรทุกไปยังผู้รับซื้อเพื่อขายให้แก่ร้านขายส่งอีกทอด (Wholesaler) ทีมนี้ประกอบด้วยคนขับรถ 2 คน คนดูแลความปลอดภัย 1 คน จัดการให้รถบรรทุกขนาด 30 ตัน บรรจุ 2,750 กล่องๆ ละ 10-12 กิโลกรัมส่งกล้วยไปส่งยังแหล่งรับซื้อในมณฑลต่าง ๆ ของจีนให้ได้ภายใน 2.5 วัน เอเยนต์อาจลือกับผู้รับซื้อผลผลิต แต่ไม่ใช่ผู้กำหนดราคา แต่ต้องยอมรับราคาจากผู้รับซื้อในช่วงเก็บเกี่ยวระยะสั้น ส่วนใหญ่มีรายได้ 1,000-1,200 หยวน/คัน/3คน (ทำงาน 1-2.5 วันเพื่อขนส่ง) เอเยนต์กับทีมบรรจุกล่องทำงานร่วมกันโดยได้รับเงินค่าจ้างจากผู้รับซื้อให้จัดหาผลไม้ลงกล่องบรรทุกไปยังผู้รับซื้อเพื่อขายให้แก่ร้านขายส่ง

3) **ทีมบรรจุกล่อง (Packing team)** ขึ้นอยู่กับขนาดรวมกลุ่มและเนื้องาน กลุ่มนี้ชำนาญการล้างและบรรจุกล่อง มีอุปกรณ์และใช้เครื่องมือของตนเอง ซึ่งเป็นถึงขนาดใหญ่ล้างกล้วย เครื่องซังวัดน้ำหนักและตารางงานที่พร้อมเคลื่อนที่ไปทุกสวน ส่วนใหญ่มีสมาชิกชายหญิงรวม 20 คน มักเป็นหนุ่มสาวจีนที่ไม่ต้องการไปทำงานโรงงานในเมืองใหญ่ เพราะมองว่าแม่ได้เงินมากกว่า แต่ชีวิตในเมืองมีค่าใช้จ่ายสูง กลุ่มนี้ทำงาน 10 ชั่วโมงต่อวัน ได้ค่าจ้าง 1.1 หยวน/กล่อง หรือประมาณคนละ 150 หยวน/คน/วัน นอกจากนี้ เกษตรกรอาจจ้างผู้จัดการ นักเทคนิครับผิดชอบดูแลสวน ให้คำแนะนำแก่แรงงานคู่สามีภรรยาเพิ่มเติมเรื่องการใช้ปุ๋ย ระบบน้ำและการพ่นยาเพิ่มเติมด้วย

ระบบแรงงานจีนในเชิงเปรียบเทียบกับแรงงานสวนกล้วยในต่างประเทศที่ทำงาน 10-12 ชั่วโมงทำงาน พบว่า ระบบแรงงานเหมาะสมและการทำงานในสวนกล้วยจีนอาจจะมีสภาพการทำงานดีกว่าในกลุ่มประเทศละตินอเมริกาภายใต้การควบคุมของบริษัทข้ามชาติ นอกจากนี้ การผลิตกล้วยในรูปแบบที่สามของจีนที่ผลิตโดยเกษตรกรรายย่อย แรงงานส่วนใหญ่มาจากครอบครัวหรือแลกเปลี่ยนแรงงานกับ

สมาชิกครอบครัวอื่น ๆ เพื่อนบ้าน หรือเพื่อน หรืออาจจ้างแรงงานรายวันจากภายนอก จ้างเหมาทำงานบางประเภท เช่น ขุดดิน เพื่อทำร่อง หรืออื่น ๆ ซึ่งคล้ายกับระบบผลิตแบบเกษตรกรรายย่อยในกลุ่มประเทศแคริบเบียนและบางประเทศในละตินอเมริกา

จากเงินสู่ลุ่มน้ำโขง: อุตสาหกรรมเกษตรกล้วยเงินกับการลงทุนแบบย้ายที่

จากข้อมูลข้างต้น จะเห็นได้ว่า กล้วยในการผลิตแบบที่หนึ่งแปลงใหญ่โดยบริษัท และแบบที่สองที่ผู้ประกอบการรายย่อยของเงินลงทุนในที่ดินเพาะปลูกสะท้อน “ลักษณะทุนนิยมประกอบการแบบจีน” (Huang, 2008) ที่ทำงานแข่งขันและได้รับการสนับสนุนจากรัฐจีน ไม่ว่ารัฐปกป้องหรือรัฐต้องถิ่นประธานให้เกิดการเคลื่อนย้ายการลงทุนและการผลิตกล้วยจากเงินลงมาสู่เขตพื้นที่ลุ่มน้ำโขง เจื่อนไขสำคัญ เป็นเพราะความต้องการบริโภคกล้วยในประเทศจีนขยายตัวมากขึ้น ขณะที่พื้นที่เพาะปลูกในจีนไม่เพียงพอและพื้นที่ผลิตจำนวนมากก็ยังประสบปัญหาผลผลิตไม่แน่นอนจากภัยธรรมชาติ ไม่ว่า อากาศเย็น พายุ หรือปัญหาโรคศัตรูพืชและการใช้สารเคมีเข้มข้นจนดินและน้ำเสื่อมโทรม เจื่อนไขเหล่านี้เป็นปัจจัยทำให้นักลงทุนจีนมองหาแหล่งปลูกใหม่ ๆ ส่งผลให้ชายแดนลุ่มน้ำโขงกลายเป็นพื้นที่ใหม่ ของทุนเงินในการใช้ที่ดินตอบสนองธุรกิจดังกล่าว เพราะภูมิประเทศและภูมิอากาศเหมาะสม ภัยธรรมชาติน้อยกว่า และที่สำคัญในเชิงนโยบายของรัฐบาลบางประเทศก็สนับสนุนการลงทุนต่างชาติระยะยาว ให้สิทธิพิเศษด้านภาษีระหว่างจีน-อาเซียน มีค่าแรงและค่าเช่าที่ดินถูกกว่าในเชิงเปรียบเทียบ และมีระบบโครงสร้างพื้นฐานคมนาคมเชื่อมต่อกับจีนที่สะดวกต่อการขนส่ง เจื่อนไขเหล่านี้ทำให้นักลงทุนจีนค่อย ๆ เคลื่อนเข้ามาลงทุนปลูกกล้วยหอมเขียวคาเวนดิชมากขึ้นในประเทศลุ่มน้ำโขง อย่างลาว กัมพูชา พม่า และไทย

ยศ สันตสมบัติ (Santasombat, 2019) พบว่า อุตสาหกรรมกล้วยและการขยายตัวของผู้ประกอบการเงินปัจจุบันมีลักษณะพิเศษ 2 ประการ คือ *ประการแรก* ตัวอย่างในลาวเป็นการผลิตแบบ “สวนกล้วยย้ายที่” (Shifting plantation) ที่เมื่อเพาะปลูกจนอึดตัว 6-10 ปี ทรัพยากรดินและน้ำเริ่มเสื่อมโทรมหรือมีปัญหาความขัดแย้งในท้องถิ่น ผู้ประกอบการเงินก็พร้อมย้ายไปที่อื่น อย่างไรก็ดี หากพิจารณาการเคลื่อนย้ายดังกล่าว จะพบว่าสอดคล้องกับระบบการผลิตแบบที่สองในจีนที่

ผู้ประกอบการขนาดกลางและเล็กเงินเข้าที่ดินทำเกษตรย้ายที่ แต่ในจีนการเข้าที่ดินมีระยะสั้นกว่าขึ้นอยู่กับความตัดสินใจของคณะกรรมการชุมชนท้องถิ่น

ประการที่สอง ผู้ประกอบการจีนสวนกล้วยในลาวที่ปลูกแปลงใหญ่ไม่ได้มาจากบริษัทขนาดใหญ่ในจีน แต่กลับมาจากการรวมกลุ่มกันของผู้ประกอบการขนาดกลางและเล็กของจีนร่วมกันเช่าที่ดินติด ๆ กันรวมเป็นแปลงใหญ่ เป็นการเช่าที่ดินจากชาวบ้านในชุมชนที่ไม่ได้มีการกำกับตรวจสอบอย่างเป็นระบบ แสงหาที่ดินระยะสั้นแปลงเล็กนำมารวมกัน ระบบนี้พบว่าช่วยให้ผู้ประกอบการจีนขนาดกลางและเล็กสามารถแข่งขันกับบริษัทใหญ่ได้ เพราะต้นทุนการผลิตต่ำ ลงทุนขนาดเล็กและมีกระบวนการผลิตตั้งแต่การปลูกไปจนถึงแบกหาม บรรจุกล่องขึ้นรถบรรทุกขนาด 30 ตันได้ในพื้นที่เพาะปลูก โดยไม่ต้องมีที่พักคนงานหรือโรงเก็บสต็อก การทำแปลงกล้วยเช่นนี้ยังทำให้ผู้ประกอบการจีนเหล่านี้ไม่จำเป็นต้องรับผิดชอบกับปัญหาการปนเปื้อนสารเคมี ปัญหาแรงงานหรือคนท้องถิ่นอีกด้วย (Santasombat, 2019: 177)

ส่วนรูปแบบการลงทุนสวนกล้วยของจีนในภาคเหนือไทย (Saiyarod, 2019) จำแนกไว้ 4 รูปแบบ คือ

แบบแรก นักลงทุนขนาดกลางเงินเข้าที่ดินทำสวนเกษตรแปลงใหญ่โดยร่วมทุนกับบริษัทสัญชาติไทย เช่น ตัวอย่างของบริษัทหงต้าเดิม ยกเลิกกิจการเมื่อพ.ศ. 2558 ปีต่อมาจดทะเบียนใหม่ชื่อบริษัทพญาเม็งรายการเกษตรตามพระราชบัญญัติการประกอบธุรกิจของคนต่างด้าว พ.ศ. 2542 **แบบที่สอง** เช่าที่ดินขนาดกลางและเล็ก จดทะเบียนบริษัทสัญชาติไทย มีบริษัทในจีนสนับสนุนใกล้ชิด ตัวอย่างของบริษัทชื่อ ไทยจง ในอำเภอเชียงของ จังหวัดเชียงราย **แบบที่สาม** เช่าที่ดินขนาดเล็กหรือใช้ที่ดินของตนเอง ดำเนินกิจการโดยชาวไทยและใช้ระบบลูกไร่ในการผลิต ติดต่อประสานการส่งออกกับบริษัทจีนไปยังตลาดจีน ตัวอย่างสวนกล้วยห้วยเกียง และกลุ่มวิสาหกิจกล้วยบ้านช้างไทยแลนด์ อำเภอเชียงคำ จังหวัดพะเยาในฐานะลูกไร่ **แบบที่สี่** กลุ่มผู้ประกอบการจีนเข้ามารับซื้อผลผลิตเกษตรเพื่อส่งออกจีน เริ่มจากรับซื้อลำไยในภาคเหนือรูปแบบ “ล้ง” ที่มีหลากหลายรูปแบบการประกอบการ ไม่ว่า คนไทยร่วมทุนกับผู้ประกอบการจีน หรือคนจีนเช่าล้งต่อจากคนไทยที่ขาดทุน หรือชาวจีนเป็นเจ้าของเอง โดยทำข้อตกลงซื้อขายผลผลิตล่วงหน้าแบบเหมาสวน ติราคาและวางมัดจำและดำเนินการตามระเบียบการส่งออกของไทย

ผลกระทบจากอุตสาหกรรมเกษตรกล้วยของบริษัทข้ามชาติตะวันตกและจีน

จากการทบทวนเอกสารที่เกี่ยวข้อง ก็พบว่า มีอย่างน้อย 3 ประเด็นหลักที่มีลักษณะร่วมเป็นผลกระทบสำคัญจากอุตสาหกรรมเกษตรกล้วยจากบริษัทข้ามชาติตะวันตกและจากผู้ประกอบการจีน

ประเด็นแรงงาน อุตสาหกรรมกล้วย แม้จะทำให้เกิดการจ้างงานในประเทศนั้น ๆ แต่การที่บริษัทข้ามชาติตะวันตกควบคุมค่าจ้างแรงงานและกำหนดราคาซื้อขายในตลาด ทำให้การผลิตกล้วยต้องแลกมาด้วยการขูดรีดแรงงานอย่างหนัก แรงงานได้รับค่าแรงขั้นต่ำและชั่วโมงการทำงานที่ยาวนาน ปัญหาที่พบส่วนใหญ่ คือ แรงงานท้องถิ่นถูกเอารัดเอาเปรียบ มีชั่วโมงทำงานยาวถึง 10-12 ชั่วโมง/วัน แต่กลับได้ค่าแรงต่ำ (ประมาณ 250-300 เปโซ (4 ยูโร)/วัน หรือประมาณ 160 บาท/วัน) ที่ไม่ได้ครอบคลุมค่าใช้จ่ายในชีวิตประจำวันอื่น ๆ แรงงานเหล่านี้ไม่ค่อยมีอำนาจต่อรองเรื่องสิทธิแรงงาน สวัสดิการสังคมและสุขภาพ ในคอस्टาริกา แม้อุตสาหกรรมส่งออกกล้วยหอมเขียวช่วยให้เกิดการจ้างงานในประเทศประมาณ 5-10 % ของแรงงานทั้งประเทศ มีรายได้ 2,000 ดอลลาร์สหรัฐต่อปี แต่กลับพบว่า สภาพการทำงานและความเสี่ยงต่อสุขภาพจากการทำงาน สารเคมีและความปลอดภัยกลายเป็นปัญหาใหญ่ที่กระทบกับชีวิตแรงงานโดยตรง ในนิการากัว ค่าจ้างแรงงานได้รับเพียง 600 ดอลลาร์สหรัฐ/ปี ขณะที่ในเอกวาดอร์ได้รับค่าจ้าง 1,500-2,000 ดอลลาร์สหรัฐ/ปี แต่แรงงานเหล่านี้ต้องมีชั่วโมงทำงาน 10-12 ชั่วโมง/วัน และเป็นงานแบกหามของหนัก ต้องยืนทำงานไม่ต่ำกว่า 10 ชั่วโมง ทั้งยังต้องใช้มือที่ไม่ได้ใส่ถุงมือจุ่มลงในน้ำยาสารเคมีเพื่อล้างกล้วย ซึ่งสารเคมีใช้ล้างกล้วยเหล่านี้ถูกห้ามใช้ในทวีปอเมริกาเหนือและยุโรปแล้ว แต่กลับใช้โดยทั่วไปในแหล่งผลิตละตินอเมริกา

การจ้างแรงงานของบริษัทต่างชาติในสวนกล้วย นอกจากจ้างแรงงานประจำสวนแล้ว ยังมีระบบปรับเหมาะช่วงให้คู่สัญญาจัดหาแรงงานมาทำเฉพาะ รูปแบบนี้บริษัทข้ามชาติสามารถเลี่ยงความรับผิดชอบกับคนงานโดยตรง ไม่ต้องรับผิดชอบต่อทุนทางสังคมอื่น ไม่ว่า ค่าชดเชยการทำงาน ค่าประกันสุขภาพ สวัสดิการพยาบาลให้แก่แรงงาน ต่อมา ช่วงทศวรรษ 1970 บริษัทข้ามชาติตะวันตกเผชิญปัญหาภัยโรคตายพราย บริษัทเปลี่ยนมาใช้ระบบเกษตรพันธะสัญญา (Contract farming) แทน เช่น ในจาไมกา บริษัทข้ามชาติเปลี่ยนชุดความสัมพันธ์ใหม่ จากเดิมที่ลงทุนทุกอย่าง จ้างชาวบ้านเป็นแรงงาน จ่ายค่าแรงโดยตรง ไปสู่การจัดทำโครงการภายใต้

ระบบเกษตรพันธะสัญญาให้ชาวบ้านรวมตัวตั้ง “สมาคมผู้ผลิตกล้วย” บริษัททำหน้าที่ให้ความรู้ จัดอบรมพร้อมจัดหาปัจจัยการผลิตให้ซื้อได้จากบริษัทโดยตรง ประกันราคารับซื้อ ระบบเกษตรพันธะสัญญานี้ดูผิวเผินน่าจะดี แต่สำหรับบริษัทข้ามชาติมองว่าเป็นประโยชน์ต่อตนเอง เพราะเป็นการย้ายความเสี่ยงของบริษัทไปสู่มือผู้ปลูกแทนและลดปัญหาการจัดการแรงงาน ขณะที่ภาระต่าง ๆ ตกอยู่ที่สมาคมผู้ปลูกและเกษตรกรที่ต้องพึ่งพิงบริษัท โดยเฉพาะการกำหนดราคาซื้อขายเริ่มต้น การพิจารณาคุณภาพสินค้าและการต่อรองราคาตลาด แม้ว่าจะมีข้อตกลงเขียนไว้ แต่กลับพบว่า ในทางปฏิบัติ บริษัทพิจารณาคุณภาพสินค้า กำหนดราคาตลาดที่ตีความคุณภาพอย่างไม่เป็นธรรม ซึ่งที่สุดแล้วบริษัทมักกดราคามาโดยตลอด แต่หากบริษัทจ้างแรงงานเองตามระบบดั้งเดิม ก็มักเลือกแรงงานย้ายถิ่นหางานทำต่างเมืองและเซ็นสัญญาเพียง 3-6 เดือน เช่น ในเอกวาดอร์ แรงงานย้ายถิ่นมักขาดความมั่นคงในการทำงาน หรือแรงงานสวนกล้วยในโดมินิกัน เบลีส คอสตาริกา มีแรงงานย้ายถิ่นเข้าเมืองผิดกฎหมาย ทำให้มีโอกาสดูแลเรียกร้องสิทธิอันน้อยมาก แรงงานเหล่านี้แม้บริษัทจัดหาที่พักให้ แต่ก็ไม่ได้มีคุณภาพดีนักและขาดสุขอนามัย แม้ว่าบางบริษัทเสนอจะปรับปรุงที่พักจัดหาสถานที่ที่ดีกว่านี้ให้ แต่ต้นทุนการปรับปรุงคุณภาพชีวิตกลับถูกหักจากค่าจ้างแรงงาน (Cohen, 2009) ประเด็นแรงงานยังพบปัญหาแรงงานหญิงได้รับการจ้างงานน้อยเพราะอคติ เช่น โดมินิกัน เบลีส และคอสตาริกามีเพียง 7% เพราะนายจ้างมองว่าผู้หญิงมีต้นทุนและความเสี่ยงสูงกว่า ส่วนใหญ่มีค่าจ้างงานระยะสั้นและพร้อมถูกออกจากการงาน ในละตินอเมริกา ก่อนสมัครงาน ผู้หญิงต้องแสดงใบรับรองแพทย์ว่าไม่ได้ตั้งครรภ์ หรือผ่านการตรวจสอบการตั้งครรภ์ก่อนเข้าทำงาน และยังมีเสี่ยงต่อการถูกเลือกปฏิบัติหรือถูกละเมิดทางเพศด้วย

หากเทียบประเด็นแรงงาน สำหรับจีนแล้ว ระบบการจัดการแรงงานส่วนใหญ่เป็นสัญญาแบบรับเหมาช่วง ไม่ได้มีการจ่ายค่าแรงโดยตรงในรูปการจ้างแรงงาน ทั้ง 3 รูปแบบของจีนตามที่กล่าวข้างต้น ดังนั้น จึงไม่มีระบบสวัสดิการแรงงานด้านต่าง ๆ รองรับ แรงงานเหล่านี้ต้องรับผิดชอบค่าใช้จ่ายด้านสุขภาพด้วยตนเอง และที่สำคัญ การไม่มีสวัสดิการแรงงานและการดูแลสิทธิแรงงานในประเทศสังคมนิยม เช่น จีนนี้ขัดแย้งกับอุดมการณ์การเมืองและความคาดหวังทางอุดมการณ์คอมมิวนิสต์ของจีนที่ถือเป็นหลักการสำคัญ

ประเด็นสุขภาพและความปลอดภัยในการทำงาน นอกจากค่าจ้างแรงงานที่ไม่เป็นธรรม ยังพบแรงงานที่ทำงานกับบริษัทมีลักษณะงานและสภาพแวดล้อมในการทำงานที่ยากลำบาก ปัญหาสุขภาพและความปลอดภัยมาทำงานในชีวิตประจำวันที่ต้องอยู่กับสารเคมีการเกษตร ขาดอุปกรณ์รักษาความปลอดภัยที่เหมาะสม ในโรงบรรจุที่ทำกิจกรรมซ้ำ ๆ ยังเป็นสาเหตุให้เกิดการบาดเจ็บ อุบัติเหตุได้ง่าย และเมื่อต้องรักษาพยาบาล ก็พบว่าไม่ได้รับสวัสดิการคุ้มครองแรงงานและการรักษาที่ดี การใช้สารเคมีกำจัดศัตรูพืช ยาฆ่าแมลง ปุ๋ยจำนวนมากยังส่งผลกระทบต่อสุขภาพระยะยาว ความเสี่ยงสารก่อมะเร็ง เป็นหมัน หรืออาจเสียชีวิตทันทีจากการรับสารเคมีเข้าสู่ร่างกายโดยตรง

สำหรับจีน ระบบการผลิตกล้วยในจีนมักพบปัญหาสุขภาพและความปลอดภัยในการทำงานบ่อยครั้งเช่นกัน เช่น อุบัติเหตุจากการขนส่งที่แรงงานได้รับบาดเจ็บ แต่ไม่สามารถหยุดงานได้ เพราะต้องการรายได้ ความไม่ปลอดภัยในการทำงาน เช่น อุปกรณ์ป้องกันในการทำงานของแรงงานบางกลุ่ม การปนสารเคมีที่ส่งผลกระทบต่อสุขภาพระยะยาว ประเด็นเหล่านี้ แม้จะมีสหภาพแรงงานช่วยปกป้องดูแลเรื่องสุขภาพและความปลอดภัย แต่ก็พบว่า ประเทศจีน ภายหลังจากการเปิดประเทศและใช้หลักการตลาดนำ การประกอบการและการผลิตไม่ได้ถูกจัดระบบที่เอื้อประโยชน์ให้แก่แรงงานเหมือนในอดีต แต่กลับมุ่งไปที่กำไรสูงสุดของเจ้าของและหุ้นส่วน ทำให้ขาดการดูแล ตลอดจนมีปัญหาด้านการต่อรองค่าจ้างแรงงาน การช่วยดูแลเรื่องสภาพการทำงาน สุขภาพและความปลอดภัย

ขณะที่เมื่อจีนออกมามูลทุนยังต่างกัน ในไทย ผานิตดา ไสยรส (Sriyad, 2019) พบว่า แรงงานในสวนกล้วยจีนในไทยมี 2 รูปแบบ คือแรงงานไปกลับ กับประจำรับผิดชอบดูแลสวนกล้วยเป็นครอบครัว ส่วนใหญ่มาจากต่างอำเภอและต่างกลุ่มชาติพันธุ์ ปัญหาที่พบและเกิดความขัดแย้ง เช่น ปัญหาการต่อรองค่าจ้างแรงงาน เพราะบริษัทไม่จ่ายค่าแรงตามที่ตกลง และยังพบว่าปัญหาความไม่เสมอภาคในการจ้างงาน เวลาในการทำงานเข้มงวด ไม่มีสวัสดิการค่ารักษาพยาบาลจากบริษัท เมื่อเกิดการเจ็บป่วย หรืออุบัติเหตุ ต้องดูแลตัวเอง โดยใช้บริการจากโรงพยาบาลหรือสถานพยาบาลในพื้นที่เพื่อรักษาอาการเจ็บป่วยมาตลอด

ประเด็นด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม พบว่า 97% ของกล้วยที่ขายในตลาดยุโรปและสหรัฐโดยกลุ่มบริษัทข้ามชาติปลูกพืชเชิงเดี่ยวแปลงใหญ่มา

จากสายพันธุ์คาเวนดิชสายพันธุ์เดียว ทำให้ขาดความหลากหลายทางพันธุกรรม ด้วยเหตุนี้ จึงเกิดความเสี่ยงที่กล้วยจะถูกรบกวนจากโรคและแมลงได้ง่าย ดังนั้น บรรษัทที่ต้องการผลผลิตจำนวนมากจึงแก้ปัญหาอย่างง่าย ๆ เลือกใช้ปัจจัยการผลิต สารเคมี ยาฆ่าแมลง ปุ๋ยอย่างเข้มข้น ตัวอย่างทศวรรษ 1970 ที่โรคเชื้อราระบาด เรียกว่า โรค Panama disease แพร่จากปานามาสู่คอสตาริกา กัวเตมาลา โคลัมเบีย และเอกวาดอร์ จนกลายเป็นประวัติศาสตร์การระบาดของโรคพืชที่ร้ายแรงที่สุดครั้งหนึ่งของโลก บรรษัท จัดการปัญหาด้วยการใช้สารเคมีกำจัดศัตรูพืช ยาฆ่าแมลง ปุ๋ยเข้มข้นมากขึ้นอีก มีข้อมูลชี้ว่า มีการใช้ยาฆ่าแมลงมากกว่า 30 กิโลกรัม/1 เฮกเตอร์/ปี ในการปลูกกล้วยอุตสาหกรรม ขณะที่ในเชิงเปรียบเทียบกับการปลูกพืชอาหารในยุโรปใช้ยาฆ่าแมลงเพียง 2.7 กิโลกรัม/1 เฮกเตอร์/ปี เท่านั้น

การใช้สารเคมีจำนวนมากเพื่อจัดการโรคพืชและแมลงให้ผลผลิตต่อพื้นที่ให้มากที่สุด ส่งผลกระทบโดยตรงต่อสิ่งแวดล้อม เกิดการปนเปื้อนในแหล่งดิน น้ำ อากาศเป็นมลภาวะตามมา สำหรับแหล่งน้ำปนเปื้อน เป็นทั้งแหล่งน้ำที่ชุมชนใช้อุปโภคบริโภคในชีวิต ขณะที่สารเคมีการเกษตรผ่านการปนละอองสเปรย์ทำให้เกิดการปนเปื้อนมลพิษในอากาศ แม้จะมีกฎหมายห้ามไม่ให้คนงานอยู่ในเขตพื้นที่เมื่อพ่นละอองสเปรย์สารเคมี แต่บางประเทศก็พบการละเมิด เช่น ในเอกวาดอร์ คนงานและคนท้องถิ่นได้รับผลกระทบเรื่องสุขภาพจากการอยู่อาศัยไปจนถึงร่างกายสะสมสารเคมีนำไปสู่ปัญหาหะเร็ง เป็นหมัน

สำหรับที่ดินที่เปลี่ยนไปสู่สวนกล้วยจำนวนมากมาจากการใช้ป่าเขตร้อน เช่น ในคอสตาริกาพบการขยายตัวของพื้นที่ปลูกกล้วยในเขตป่าและบริเวณใกล้เคียง เขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่า อุทยานแห่งชาติ พื้นที่อนุรักษ์ (Lead, 1996 อ้างใน Worobetz, 2000) และพบว่า 35 % ของแปลงกล้วยปัจจุบันในคอสตาริกาเคยเป็นพื้นที่ป่าที่ถูกซื้อโดยบริษัทข้ามชาติ การทำลายป่ายังส่งผลต่อการทำลายความหลากหลายทางชีวภาพของสายพันธุ์พืชหายากกว่า 18 ชนิดอยู่ในสภาวะสูญพันธุ์อย่างสิ้นเชิง รวมทั้งสัตว์ป่า ลิง นก และ สลอธ (sloth) สัตว์เลี้ยงลูกด้วยนมพื้นถิ่นของคอสตาริกา (Emaus Forum, 1998) รวมทั้งที่ดินที่เปลี่ยนไปสู่สวนกล้วยเชิงเดี่ยวยังนำไปสู่ปัญหาดินไร้คุณภาพ ส่งผลต่อเนื่องกับการพังทลายของหน้าดิน เกิดน้ำท่วม กัดเซาะและความเสียหายจากตะกอนไหลบ่าตามมา

นอกจากนี้ มลภาวะทางอากาศ น้ำ เกิดขึ้นจากการใช้ยาฆ่าแมลงและสารเคมีกำจัดศัตรูพืชอย่างเข้มข้น ในคอสตาริกาพบว่า มีการใช้ยาฆ่าแมลงกว่า 286

ชนิด สารเคมีเหล่านี้ ทำให้เกิดการปนเปื้อนในดินและน้ำ ส่งผลให้สัตว์น้ำ ปลาในแม่น้ำได้รับผลกระทบตามมา รวมถึงปัญหาการผลิตของเสียที่ไม่มีระบบการจัดการอย่างมีประสิทธิภาพ องค์การ World Wildlife Fund (WWF) ประมาณการว่า กล้วย 1 ตัน ผลิตของเสียประมาณ 2 ตัน ซึ่งนอกจากน้ำเสียที่ปล่อยลงสู่พื้นดินและแหล่งน้ำแล้ว ยังรวมไปถึงถุงพลาสติกที่ใช้คลุมผลกล้วยระหว่างปลูก เชือกผูกถุงพลาสติกและกล่องที่ใช้บรรจุกล้วย อีกทั้งกล้วยที่ผลิตแล้วหากไม่ได้มาตรฐานการส่งออกต้องถูกโยนทิ้งไปมากมาย ซึ่งพบว่า 30-40% ของกล้วยไม่ได้มาตรฐานกลายเป็นของเสียที่สร้างมลพิษและปนเปื้อนสารพิษเข้าแม่ลง ส่วนการทิ้งขยะอย่างมกง่าย ไม่ว่าพลาสติก สิ่งปฏิกูล ที่ย่อยสลายยาก พบว่า พลาสติกจำนวนมากกลายเป็นปัญหาเมื่อไหลลงแม่น้ำหรือทะเล ทำให้ปะการังสายพันธุ์หายากได้รับอันตรายจากมลภาวะ เช่น เต่าทะเลเขียว (Green turtle) ขาดอากาศหายใจจากการกินถุงพลาสติกเข้าไป งานศึกษาในปี 1997 ในคอสตาริกาพบว่า กว่า 60 % ของปะการังในอุทยานแห่งชาติคาฮูต้า (Cahuita National Park) ได้รับความเสียหายจากน้ำเสียที่ไหลทิ้งจากแปลงสวนกล้วยขนาดใหญ่อีกด้วย (Hamer, 2008)

ในกรณีของจีน ปัญหาผลกระทบที่เห็นชัดที่สุด พิสูจน์ได้จากตัวอย่างในลาว ที่สวนกล้วยจีนสร้างผลกระทบต่อท้องถิ่นในประเด็นแรงงาน ทรัพยากรธรรมชาติ สิ่งแวดล้อม ซึ่งเกิดขึ้นไม่แตกต่างไปจากระบบการขูดรีดแรงงานและทรัพยากรของบรรษัทข้ามชาติตะวันตกในละตินอเมริกา ยศ (Santasombat, 2019) และสื่อมวลชนต่างประเทศและลาวนำเสนอข้อมูลพื้นที่ ต่างพบประเด็นร่วม ได้แก่ **เรื่องทรัพยากรที่ดิน น้ำ** โดยเฉพาะการกีดกันการเข้าถึงทรัพยากรของคนท้องถิ่น ไม่ว่าพื้นที่เกษตร แหล่งน้ำ แหล่งอาหารของสัตว์เลี้ยงที่เคยสามารถทำได้ในอดีต เช่น ชาวขมุในแขวงบ่อแก้วตัดสินใจให้นายทุนจีนเช่าที่เป็นเวลา 3 ปี ได้ค่าเช่าปีละ 5,000 บาท แต่เมื่อให้เช่าแล้วนายทุนจีนไม่อนุญาตให้นำสัตว์เลี้ยง วัว เข้าไปใกล้เขตสวนกล้วยเพราะจะทำลายต้นกล้วย ขณะที่ในไทยประเด็นความขัดแย้งเชิงการใช้ทรัพยากรร่วมเป็นตัวอย่างสำคัญของสวนกล้วยแปลงใหญ่ของบริษัทร่วมทุนไทย-จีน ในตำบลเม็งราย จังหวัดเชียงราย พบว่า ช่วง พ.ศ. 2559-2560 เกิดปัญหาความขัดแย้งเชิงน้ำกับชุมชนในอำเภอขุนตาลและเชียงของ เพราะสวนกล้วยดึงน้ำไปใช้ส่วนตัวมากเกินไป รวมทั้งการเช่าที่ดินของบริษัทยังปิดกั้นพื้นที่เดิมที่ชุมชนเคยใช้เป็น “พื้นที่ร่วม” (Common property) ทางสัญจร แหล่งอาหาร เก็บหน่อไม้ สัตว์น้ำเพื่อดำรงชีพหรือนำไปขายเป็นรายได้ เป็นต้น

ส่วนประเด็นแรงงาน สุขภาพความปลอดภัย และมลพิษ พบว่า การลงทุนของจีนในลาวมีการใช้สารเคมีเข้มข้น ไม่ว่า ปุ๋ย ยาฆ่าแมลง สารกำจัดศัตรูพืช ยาเบื่อหนู (Rodenticides) กำจัด 28 โรคและแมลง 19 ชนิดที่รุกรานทำลายต้นกล้วยเพื่อเพิ่มผลผลิตและรักษาผลผลิตต่อเนื่อง กรณี ชาวชนในแขวงบ่อแก้ว พบว่าภายหลังให้ผู้ประกอบการจีนเช่าที่ดินปลูกกล้วยแล้ว แหล่งน้ำปนเปื้อนสารเคมีจนใช้อุปโภคบริโภคไม่ได้ ขณะที่ชาวชนที่เข้าไปเป็นคณงานในสวนกล้วยก็พบปัญหาสุขภาพจากการใช้สารเคมี เพราะแรงงานไม่ใส่ชุดป้องกันหรือถุงมือทำงาน (Finney, 2018) เมื่อเกิดกรณีดังกล่าว บริษัทสวนกล้วยจีนจ่ายรักษาพยาบาลให้ เช่น จ่ายให้ผู้เสียชีวิตที่โรงพยาบาล 500,000 กีบ (62.50 ดอลลาร์สหรัฐ) แต่ไม่จ่ายค่าชดเชยแก่ครอบครัว รวมทั้งยังพบสารเคมีปนเปื้อนในดินสะสมและพลาสติกจำนวนมากปนเปื้อนสารเคมีถูกนำไปทิ้งไว้ในนอกเมือง ปัญหาดังกล่าว ทำให้ปี 2016 รัฐบาลลาวสั่งยกเลิกสัมปทานสวนกล้วยรายใหม่จากจีนและช่วงต้นปี 2017 รัฐบาลลาวสั่งหยุดการทำสวนกล้วยแปลงใหญ่ 18 แห่งในเขตต้นผึ้งและห้วยทรายหลังพบการละเมิดกฎหมายใช้สารเคมีจำนวนมากและแอบขยายพื้นที่ปลูกโดยไม่ได้รับอนุญาต⁴ แม้กระนั้นการปลูกกล้วยแปลงใหญ่โดยบริษัทจีนยังคงดำเนินต่อไปจนกว่าสัญญาเช่าหมด แต่ขณะเดียวกันบริษัทจีนเตรียมเคลื่อนย้ายสู่ที่ใหม่ไปไทย พม่า กัมพูชา และทั้งปัญหาผลกระทบสิ่งแวดล้อมและสุขภาพคนท้องถิ่นไว้เบื้องหลัง

แน่นอนว่า อิทธิพลทางเศรษฐกิจของจีน โดยเฉพาะการลงทุนทำสวนกล้วยในลาวและประเทศลุ่มน้ำโขงนำมาซึ่งรายได้ทางเศรษฐกิจแก่ท้องถิ่น แต่ก็เป็นเพียงระยะสั้นเท่านั้น และมักมาพร้อมกับวิถีคิดจีนที่มองเศรษฐกิจที่เงินลงทุน คือ การหยิบยื่นให้อย่างเป็นมิตรแก่ผู้รับที่ขาดแคลน แต่เมื่อเปรียบเทียบกับที่ดินท้องถิ่นต้องแลกมาด้วยความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติ ที่ดินเพาะปลูก แหล่งน้ำสาธารณะปนเปื้อนสารเคมี คนท้องถิ่นมีความเสี่ยงต่อสุขภาพ กลับไม่ได้ทำให้เกิดความยั่งยืนในการทำธุรกิจหรือการสร้างเศรษฐกิจภูมิภาคที่ควรจะได้ประโยชน์ร่วมกันทั้งสองฝ่ายในระยะยาว

⁴แหล่งข้อมูลจาก <http://www.rfa.org/english/>, www.fruitnet.com, sea-globe.com (สืบค้นเมื่อ 12 มิถุนายน 2562)

การรับมือกับผลกระทบจากอุตสาหกรรมกล้วย

ในแถบทะเลแคริบเบียน อุตสาหกรรมส่งออกกล้วยอาจมีการเจรจาต่อรองได้ดีกว่าในละตินอเมริกา เพราะรูปแบบการผลิตอยู่บนพื้นฐานของเกษตรกรรายย่อย อย่างไรก็ตาม ก็พบการปรับตัวที่สำคัญอย่างน้อย 4 ประการของกลุ่มผู้ผลิตกล้วยจากแอฟริกา แคริบเบียนและแปซิฟิก (ACP) เพื่อลดผลกระทบที่เกิดขึ้น

ประการแรก การกำหนดมาตรฐานทางสังคมและสิ่งแวดล้อมผ่านการสร้างมาตรฐานสากลและมีกลไกการให้รับประกันคุณภาพสำหรับกลุ่มที่ทำเกษตรอย่างยั่งยืน เช่น โครงการการให้การรับประกันคุณภาพในระดับชาติของคอสตาริกาได้รับการสนับสนุนจากรัฐบาลและเครือข่ายการค้าระดับประเทศ ปัจจุบันมีบริษัทใช้การออกใบรับประกันคุณภาพมาตรฐาน ไม่ว่า การทำเกษตรอินทรีย์ (Organic farming) หรือ ใช้ Fairtrade มาตรฐาน ISO 14001 หรือ SA-8000 เป็นต้น (Arias et al, 2003) ปัจจุบันกล้วยกว่า 85% ที่นำเข้าจากหมู่เกาะบริติชวินด์เวิร์ดไปยังสหราชอาณาจักรเริ่มติดตรา Fairtrade เพื่อรับประกันเกษตรกรและครอบครัวชุมชนว่าได้รับประโยชน์อย่างเป็นธรรม สมาคมเกษตรกรรายย่อย WINFA และเกษตรกรให้การยอมรับระบบนี้โดยเชื่อว่าจะเป็นทางออกให้อยู่รอดได้ร่วมกัน ร้านค้าซูเปอร์มาร์เกตอย่าง Sainsburys ในสหราชอาณาจักรได้เปลี่ยนมารับซื้อกล้วยในระบบ Fairtrade ทั้งหมดและมีสัญญากับแหล่งผลิตว่าจะรับซื้อจากสมาคมเกษตรกรขนาดเล็กอย่างน้อย 40% ส่วนโดมินีกันผู้ส่งออกกล้วยใหญ่ที่สุดในแอฟริกา แคริบเบียนและแปซิฟิกกว่า 80% เป็นกล้วยปลอดสารพิษส่งออกยุโรปภายใต้ตลาด Fairtrade

ประการที่สอง การเพิ่มบทบาทองค์กรพัฒนาเอกชนและผู้บริโภคให้เป็นพลังกดดันบริษัท เช่น ภาควิชาสังคมในสหราชอาณาจักรที่เรียกว่า Banana Link⁵ เป็นแหล่งข้อมูลใหญ่ที่สุดของอุตสาหกรรมนี้รวมกลุ่มเครือข่ายตรวจสอบการทำงานของบริษัท ส่งผลให้บางบริษัท เช่น Chiquita เริ่มปรับปรุงคุณภาพการทำงานให้ดีขึ้น ติดตั้งระบบกรองของเสียในกระบวนการผลิตลดการปนเปื้อนในแหล่งน้ำสาธารณะ สร้างโกดังเก็บสารเคมี มีการตรวจวัดคุณภาพน้ำ การระบายน้ำ และเริ่มใช้พลาสติก เชือกและอุปกรณ์เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อมย่อยสลายได้ หรือนำขยะกลับมาใช้ใหม่

⁵ โปรดดูข้อมูลจาก www.bananalink.org.uk. (สืบค้นเมื่อ 3 มิถุนายน พ.ศ. 2562)

ประการที่สาม การเพิ่มความเข้มแข็งขององค์กรแรงงาน ในแถบแคริบเบียนมี “สมาคมผู้ปลูกกล้วย” (Banana growers associations - BGAs) สถาบันกลางเป็นปากเสียงให้แก่เกษตรกรช่วยจัดการต่อรองราคาตลาดกับบริษัทรับซื้อ ประกันราคาผลผลิตตามอัตรากลุ่ม การซื้อปุ๋ยยาในราคาถูก ประสานการปรับปรุงคุณภาพกล้วยกับหน่วยงานรัฐ สร้างความรู้สึกเป็นชุมชน รับฟังปัญหา ให้กำลังใจยกย่องให้เกียรติเกษตรกรตัวอย่าง นอกจากนี้ ยังพบการจัดตั้งองค์กรอื่น ๆ สนับสนุนแรงงาน เช่น COLISBA (Coordinadora Latinoamericano de Sindicatos Bananeros) ช่วยประสานกลุ่มสหภาพแรงงานใน 8 ประเทศละตินอเมริกาดูแลเรื่องสิทธิและสวัสดิการ หรือองค์กรภาคเอกชน เช่น EUROBAN, IUF (International Union of Food, Agriculture, Hotel, Restaurant, Catering, Tobacco, and Allied Workers' Association), and US/LEAP (US labor and education in the Americas project) ช่วยประสานเคลื่อนไหวเพื่อสิทธิแรงงาน เรียกร้องการค้าที่ยุติธรรมและการทำเกษตรเป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อม รวมทั้งสถาบันการศึกษาที่ใช้ความรู้วิทยาศาสตร์พัฒนาคุณภาพการผลิตให้เกษตรกรรายย่อย (Cohen, 2009)

ประการที่สี่ การเพิ่มบทบาทสถาบันการศึกษาหรือหน่วยงานพัฒนาความรู้ เช่น พัฒนาเทคนิคสารชีวภาพลดมลภาวะจากการใช้สารเคมี การใช้ระบบจัดการแมลงแบบผสมผสาน (Integrated pest management-IPM) เพื่อเปลี่ยนเป้าหมายจากเดิมมุ่งกำจัดแมลงและการขยายตัวตั้งแต่แรกเริ่มไปสู่การแก้ปัญหาความเสียหายที่สาเหตุ ซึ่งวิธีนี้เกษตรกรยอมรับได้ เพราะสามารถลดการปนเปื้อนสารเคมีไปได้มาก และถือเป็นการใช้ปุ๋ยและยาฆ่าแมลงอย่างระมัดระวัง ตัวอย่างคอสตาริกา ที่สถาบันการศึกษาในและต่างประเทศรวมตัวตั้งคณะที่ปรึกษาเรียกว่า ECOBANA เพื่อพัฒนาทางเลือกใหม่ต่อการผลิตกล้วยที่ส่งผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมน้อยที่สุด เช่น เปลี่ยนระบบปลูกพืชเชิงเดี่ยวไปสู่รูปแบบอื่น เปลี่ยนวิธีคิดเรื่องความต้องการทางเศรษฐกิจกับการรักษาสีสิ่งแวดล้อมของประเทศ (Worobetz, 2000) รวมทั้งข้อเสนอให้ฟื้นฟูสวนกล้วยเดิมที่ถูกทิ้งร้างให้กลับคืนเป็นพื้นที่สีเขียว

ขณะที่ในประเทศไทย แม้จะยังไม่พบการรับมืออย่างเป็นระบบ แต่ก็มีการปรับตัวของกลุ่มผู้ประกอบการและเกษตรกรผู้ผลิตกล้วยอย่างน้อย 5 รูปแบบ (Saiyarod, 2019)

แบบแรก นักลงทุนรายย่อยไทยปลูกส่งออกตลาดจีนโดยตรง ตัวอย่างสวนกล้วยห้วยเกียง อำเภอจุน จังหวัดพะเยาบุกเบิกสวนกล้วยคาเวนดิชในที่ดินตนเองร่วมกับนักลงทุนท้องถิ่นจนขยายพื้นที่ปลูกภายใต้ระบบเกษตรพันธสัญญา มีลูกไร่ ปลูกกล้วยรองรับตลาด ดูแลกลุ่มลูกไร่เพื่อคุมมาตรฐานการผลิต แบบแรกนี้เกิดขึ้นได้ เพราะเงื่อนไขสำคัญ คือ มีทุนเศรษฐกิจ มีเครือข่ายทางสังคมนักการเมืองท้องถิ่น มีฐานความรู้เดิมจากประสบการณ์ทำงานสวนกล้วยจีนในลาวมาก่อนและแสวงหาความรู้เพิ่มจากสถาบันการศึกษา

แบบที่สอง วิสาหกิจชุมชน ตัวอย่างวิสาหกิจชุมชนกล้วยบ้านช้าง อำเภอเชียงคำ จังหวัดพะเยา เครือข่ายต่อยอดจากสวนกล้วยห้วยเกียง ปลูกกล้วยหอมในที่ดินขนาด 1 – 100 ไร่ เป็นการปรับตัวของเกษตรกรปลูกข้าวได้ราคาต่ำมาตลอดหลายปี ตัดสินใจปลูกกล้วยหอมเขียวคาเวนดิชส่งผู้ประกอบการไทย (เครือข่ายผู้ประกอบการจีน) ไปขายยังจีน

แบบที่สาม เกษตรกรไทยเข้าที่ดินขนาดกลางและเล็ก จัดทะเบียนบริษัทสัญชาติไทย มีบริษัทคู่ค้าในประเทศจีนสนับสนุน ตัวอย่างบริษัทไทยจงเข้าที่ดิน 80 ไร่ ร่วมมือกับบริษัทจีนในมณฑลกว่างซีช่วยบริหารตลาดในจีน ใช้บทเรียนความขัดแย้งกับชุมชนมาปรับตัว หาข้อมูลเพิ่มและสร้างการมีส่วนร่วม โดยบริษัทเปลี่ยนวิธีทำงาน *ประการแรก จัดทำประชาสังคม*หารือร่วมกับชุมชนก่อนลงมือทำสวนกล้วยและพร้อมยอมรับผลตามมา *ประการที่สอง ยอมรับระบบการตรวจสอบ* หารือร่วมกับสำนักงานเกษตรอำเภอเข้าสู่ระบบตรวจสอบภายใต้ “การปฏิบัติทางการเกษตรที่ดี” (Good Agricultural practices-GAP)⁶ ตามมาตรฐานกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ ให้เจ้าหน้าที่มาตรวจคุณภาพดิน น้ำ ผลผลิต สารเคมีตกค้างในสวนได้ตลอดเวลา บริษัทมองว่า ระบบ GAP เป็นการช่วยส่งเสริมการส่งออกสินค้าไปต่างประเทศ และยังเป็นการทำเกษตรแบบ “เปิด” ให้คนท้องถิ่นและประชาสังคมยอมรับได้ *ประการที่สาม เรียนรู้บทเรียนจากสวนใหญ่ที่อื่น* ใช้ข้อมูลวิเคราะห์ไม่ให้เกิดปัญหาซ้ำรอย เช่น ปัญหาแย่งชิงน้ำกับคนท้องถิ่น เป็นต้น

⁶ มีเงื่อนไขว่า ถ้าไม่ใช้คนไทยจะขอ Good Agricultural practices-GAP จากกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ไม่ได้

แบบที่สี่ เกษตรกรไทยทำตลาดกล้วยทางเลือก กลุ่มนี้ไม่สนใจตามกระแสทั้งตลาดจีนและกล้วยคาเวนดิช มีสองตัวอย่าง คือ *ตัวอย่างแรก* กลุ่มกล้วยวิสาหกิจกล้วยหอมป่าติ่งริมกก อำเภอเมือง จังหวัดเชียงราย ผลิตกล้วยหอมไทยป้อนตลาดท้องถิ่นในประเทศ มีสมาชิก 20 ราย รวม 130 ไร่ ใช้ขยายพันธุ์แบบหน่อกล้วย ซื้อขยายแลกเปลี่ยนพันธุ์กันเอง ใช้แรงงานครัวเรือนและปุ๋ยอินทรีย์ผสมสารเคมี มีจุดแข็งคือ สามารถกำหนดราคากล้วยต่อหัวและหน่อพันธุ์ได้อย่างอิสระ สามารถขายได้ทันที หน้าสวนและมีค่าขนส่งต่ำ มีองค์ความรู้ในการปลูกกล้วยหอมมายาวนาน สามารถคัดเลือกสายพันธุ์และปรับปรุงพันธุ์ได้เองจากการซื้อขายแลกเปลี่ยนหน่อกล้วยระหว่างเกษตรกรด้วยกัน แต่ทั้งนี้ มีเงื่อนไขที่สำคัญ คือ การนำเอาความรู้ เทคนิควิธีการผลิตที่ถูกต้องมาใช้และควบคุมสินค้าให้เป็นไปตามมาตรฐานส่งออก เพื่อเพิ่มความมั่นคงทางการเกษตรในมิติทางเศรษฐกิจ

ตัวอย่างที่สอง ปลูกกล้วยหอมอินทรีย์ส่งตลาดญี่ปุ่น ตัวอย่างการปลูกกล้วยหอมทองจังหวัดเพชรบุรีส่งออกไปยังญี่ปุ่นและตลาดในไทย ปลูกในอำเภอท่ายางและบ้านลาด เนื้อที่ 3,715 ไร่ มาจากคนไทยร่วมมือกับญี่ปุ่น ให้สหกรณ์การเกษตรทำยางปลูกกล้วยหอมทองปลอดสารพิษส่งขายให้สหกรณ์ฯ ญี่ปุ่น มีกระบวนการผลิตปฏิบัติตามเงื่อนไขเคร่งครัด ตกลงปริมาณซื้อขายระหว่างสหกรณ์ฯ ชัดเจน สหกรณ์ฯ ช่วยวางแผนการปลูกรายเดือนให้สอดคล้องกับความต้องการ เมื่อเก็บเกี่ยวแล้วสหกรณ์ฯ ญี่ปุ่นจะรับซื้อผลผลิต คัดกรองสินค้า บรรจุหีบห่อขนส่งนำขายตลาดโดยตรง โดยมีบริษัท WAGO รับซื้อเพื่อส่งออกให้สหกรณ์ฯ ผู้บริโภคได้ประเทศญี่ปุ่นต่อไป (Thaenthammarot, 2015)

สรุป

อุตสาหกรรมกล้วยเกิดและเติบโตเป็นพืชส่งออกมายาวนานหลายร้อยปีแล้ว แต่อุตสาหกรรมเกษตรกล้วยในอดีตถึงปัจจุบัน กล้วยได้กลายเป็นพืชการเมืองอีกประเภทหนึ่งที่สะท้อนกระบวนการล่าอาณานิคมทางเศรษฐกิจผ่านการแย่งยึดผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจโดยบริษัทข้ามชาติตะวันตก บทความนี้ ชี้ชวนให้เห็นว่ากลุ่มทุนจีนปลูกกล้วยหอมพันธุ์คาเวนดิชในภาคเหนือของไทยและในลุ่มน้ำโขงกำลังเดินขั้วรอยหน้าประวัติศาสตร์การขูดรีดแรงงานและทรัพยากรธรรมชาติมายาวนานของกลุ่มบริษัทข้ามชาติตะวันตกที่สร้างผลกระทบในท้องถิ่นประเทศกำลังพัฒนาทวีปต่าง ๆ ทั่วโลก อย่างไรก็ดี เมื่อตรวจสอบกลุ่มทุนจีนกับอุตสาหกรรมกล้วยในเขต

ลุ่มน้ำโขงก็พบทั้งลักษณะร่วมและลักษณะเฉพาะในการผลิตภายใต้บริบทเงื่อนไขของทุนจีนเองด้วยเช่นกัน ไม่ว่า รูปแบบการผลิต ขนาดของกลุ่มทุน ชุมความสัมพันธ์ทางการผลิตระหว่างทุน แรงงาน และทรัพยากร ขณะที่แนวทางการรับมือของเกษตรกรท้องถิ่นในทวีปต่าง ๆ และของเกษตรกรไทยและในลุ่มน้ำโขงกับนักลงทุนจีนต่างก็พบรูปแบบอันหลากหลายบนความร่วมมือกับภาคประชาสังคม เพื่อแสวงหาแนวทางธรรมาภิบาลปกป้องความมั่นคงในชีวิตของกลุ่มเกษตรกรท้องถิ่นและสนับสนุนการพัฒนาอย่างยั่งยืน

References

- Arias, P., Dankers, C., Liu, P., and Pilkauskas, P. (2003). **The World Banana Economy 1985-2002**. Rome: Food and Agriculture Organization of the United Nations (FAO).
- Cohen, Rebecca. (2009). Global Issues for Breakfast: The Banana Industry and its Problems. **The Science Creative Quarterly**. Retrieved June 3, 2019. From <https://www.scq.ubc.ca/global-issues-for-breakfast-the-banana-industry-and-its-problems-faq-cohen-mix/>
- Farquhar, Iain. (2012). **Bananas in China: A Report**. Banana Link UK and the Steering Committee of the World Banana Forum. Retrieved 5 June 5, 2019. from <http://www.bananalink.org.uk/china>
- Hamer, Ed. (2008). Bananas: from Plantation to Plate. **The Ecologist**, September. Retrieved June 20, 2019. from <https://theecologist.org/2008/jun/02/bananas-plantation-plate>
- Huang, Yasheng. (2008). **Capitalism with Chinese Characteristic: Entrepreneurship and the State**. Cambridge: Cambridge University Press.

- Kepner, Charles David, and Soothill, Jay Henry. (1935). **The Banana Empire: A Case Study of Economic Imperialism**. New York: The Vanguard Press.
- McCracken. Carries. (1998). **The Impacts of Banana Plantation Development in Central America**. Costa Rica: Foro Emaus.
- Finney, Richard. (2018.) Lao Banana Workers Sickened by Chemicals Used on Farms. **Radio Free Asia**, April 30. Retrieved June 12, 2019. from <https://www.rfa.org/english/news/laos/chemicals-05302018162633.html?searchterm=utf8:ustring=%20Banana%20in%20Laos>.
- Tejapira, Kasian. (2019). **China's Economy: What Everyone Needs to Know**. [translated in Thai]. Bangkok: Kobfai Publisher.
- Thaenthammarot, Wichian. (2015). **Japan-Thailand Economic Partnership: JTEPA and Banana Exports of Agricultural Cooperatives in Thailand**. [in Thai]. Bangkok: Ministry of Foreign Affair.
- Saiyarod, Panitda. (2019). **Shifting Agricultural Plantation, Chinese Influence, and Its Impacts to Agriculture Security in Northern Thailand**. [in Thai]. Bangkok: Thailand Research Fund (TRF).
- Santasombat. Yos. (2019). Rent Capitalism and Shifting Plantations in the Mekong Borderlands. **Southeast Asian Affairs**, Vol. 2019, 177-191. ISEAS–Yusof Ishak Institute. Retrieved June 9, 2019. from <https://muse.jhu.edu/article/722680>.
- Welch, Barbara M. (1996). **Survival by Association: Supply Management Landscapes of the Eastern Caribbean**. Mona, Jamaica: University of the West Indies Press.
- Wiley, James. (2008). **The Banana: Empires, Trade Wars, and Globalization**. Lincoln: University of Nebraska Press.

Workman, Daniel. 2020. **Bananas Exports by Country**. Retrieved June 5, 2019. from <http://www.worldstopexports.com/bananas-exports-country/>

Worobetz, Kendra. (2000). **The Growth of the Banana Industry in Costa Rica and Its Effect on Biodiversity**. Foro Emaus network, Costa Rica.